

Vardagligt samspel och mobila sängar i barnstorlek – en visuell historisk analys av vilan i förskolan

Sofia Grunditz, Anne-Li Lindgren, Sofia Frankenberg

Abstract: In previous historical studies on preschools, the main sources are texts; photos are used merely as illustrations. Inspired by the idea to use visual materials to study *the look of the past* by scrutinising historical photos and films of naptime in preschool, this article will shed light on preschool as an institution and on the materiality of naptime practices. The data comprise of historical photographs and films from the period 1900–1970 (in total 14 films and approximately 200 photographs that, in one way or the other, depict naptime: adult and child interaction, the beds' constructions, the material organization of rooms and naptime routines). By using visual analyses, visualizations and the notion of path dependence, the article shows how the everyday practice of napping was carried out in the historical preschool in relation to questions of continuity and change. The results suggest that the design of beds, as child-sized and easy to move and store, can be understood as defining the institution as a preschool with play and educational practices as its main purpose. At the same time, however, the beds themselves indicate that care, as sleep or napping, was an essential practice in historic preschools.

Keywords: naptime, interaction, path dependence, preschool history, visual study

Sofia Grunditz, fil. dr, Stockholms universitet
sofia.grunditz@buv.su.se <https://orcid.org/0000-0003-0204-6371>

Anne-Li Lindgren, professor, Stockholms universitet
anne-li.lindgren@buv.su.se <https://orcid.org/0000-0002-0499-1345>

Sofia Frankenberg, fil. dr, Stockholms universitet
sofia.frankenberg@buv.su.se <https://orcid.org/0000-0001-7183-246X>

Det vi idag kallar förskoleverksamhet¹, med grund i olika typer av barninstitutioner, har sedan starten på 1800-talet varit resultat av flera internationella idéer och rörelser (Caroli, 2017; May, Nawrotzki, & Prochner, 2016; Wollons, 2000). Att skapa småbarnsinstitutioner var en del av svaret på hur sociala problem skulle lösas under 1800-talet. Efter förebilder i Europa organiserades barnkrubbor och småbarnsskolor av frivilliga aktörer i Sverige. I början av 1900-talet startades, efter förebilder i Europa, USA och Ryssland, så kallad barntädgårdsvärksamheter. Barntädgårdarna riktade sig initialt till borgerskapets barn men kring sekelskiftet 1900 startades även så kallade folkbarntädgårdar. Mycket förenklat kan man säga att det skapades ett spänningsförhållande mellan olika former av förskoleverksamhet där mer pedagogiskt inriktad verksamhet presenterades som ett bättre alternativ än verksamhet med fokus på vad som kallades social barnvård och barnpassning. Därför ansågs ofta halvdagsomsorg som ett bättre, i meningen mer pedagogiskt, alternativ än heldagsomsorg (Holmlund, 1996; Lindgren & Söderlind, 2019).

Halvdagsverksamhet innebar som regel att barnen inte sov, eller vilade, när de var i förskolan, medan heldagsverksamhet medförde att barnen vilade. I dagens förskola ägnas upp till en fjärdedel av de yngre barnens dag åt vilan; förberedelser, själva vilandet och det som händer när vilan övergår i annan verksamhet. Vilan är förbisedd i såväl utbildningshistorisk forskning som annan forskning om förskolan och därför riktas fokus mot vilan i den här artikeln (jfr Grunditz, 2018).

Studier om den svenska förskolans historia har främst behandlat teman som: barntädgårdsvärksamhetens framväxt och allmänna historia, kvinno- eller genusperspektiv på förskolans framväxt och förskollärarnas professionalisering, och utvecklingen och uppbyggnaden av barnomsorg som en del i den sociala välfärden (se Westberg, 2011). Denna forskning har framför allt utgått från skriftliga källor. När och om visuella material uppmärksammas, har dessa främst fungerat som illustrationer till de skriftliga källorna men inte i sig själva varit fokus för en analys (se exv. Henschen & Friman, 1979; Simmons-Christenson, 1991). Att använda alternativa källor till texter, har Westberg (2008) visat, ger möjlighet att ställa och få svar på andra och delvis nya frågor om förskolans historia. I

¹ Orden förskola och förskoleverksamhet kommer att användas som samlande begrepp oavsett historiskt namn om inte institutionstypen är betydelsefull för analysen (jfr Westberg 2011). Begrepp som använts för förskoleliknande verksamhet är barnkrubba, barntädgård, barnstuga, barnkammare, daghem, förskola, lekstuga, lekstuga och småbarnsskola.

utbildningshistorisk forskning om skolan har visuella källor nyttjats för att belysa hur verksamheten gick till i praktiken i klassrummet (se exv. Burke, 2005; Burke, Cunningham & Grosvenor, 2010; Margolis & Fram, 2007). Mot bakgrund av ovanstående är fokus för denna artikel visuella källor, filmer och fotografier från perioden 1910–1970 med vilan som det specifika studieobjektet.

I denna artikel görs visuella analyser av den vardagsnära praktiken vilan med fokus på både materiella och sociala villkor. Utifrån analyserna undersöks på vilket sätt vilan och heldagsförskolan kan sägas vara en spårberoende (eng. path dependence) verksamhet eller inte. Spårberoende innebär förenklat, att de val som gjorts historiskt lägger grunden till förväntade sätt att handla och val av material. Detta påverkar i sin tur vilka val och vägar som är möjliga att följa i framtiden. Spårberoendet medför att det uppstår en tröghet eftersom förändringar är svåra eller långsamma att genomföra då tidigare valda spår blivit så dominerande (Bladh, 2008). Institutioners spårberoende skapas genom cykler av positiv feedback som i sin tur genererar självbekräftelse och identifikation, en legitimeringsprocess som blir självgenererande (Mahoney, 2000). För att förklara historiska skeenden som spårberoende ska det finnas en tidpunkt då det, hypotetiskt, varit möjligt att börja göra på ett annat sätt eller byta spår (Bladh, 2008; Mahoney, 2000). Spårberoende har använts i tidigare förskolehistorisk forskning för att förklara hur och varför verksamheter utvecklats olika i skilda nationella kontexter och för att tala om kontinuitet och förändring på samhällsnivå (Scheiwe & Willekens, 2009; Willekens, Scheiwe, & Nawrotzki, 2015).

Teorin om spårberoende används av oss som teoretiskt verktyg för att förstå hur en vardaglig praktik kan vara spårberoende eller inte (jfr Grunditz, 2018). Analyserna förflyttas från en samhällsnivå till den institutionellapraktiken, och teorin om spårberoende används för att förstå vilans funktion i den vardagliga verksamheten, liksom hur detta kommunicerats till en bredare allmänhet via visuella material.

De frågor som styr analysen är: Vad har utformningen av sängar haft för betydelse för hur vilan utformats? Används fler material för vilan, exempelvis filtar och kuddar? Hur ser rummen ut och hur placeras sängar i rummen? Vad beskrivs och visualiseras som viktiga handlingar och vilken social interaktion via blickar och kroppar användes vid vilan?

Genom att söka svar på dessa frågor i analyser av visuella material kan vi säga något om vilan som praktik i förskolans historia och genom detta belysa

heldagsförskola som spårberoende institution. Svar på frågorna ger en bild av hur sängar designades och hur de använts i rummet, liksom den sociala interaktion som utspelade sig i och runt sängarna samt hur tidigare praktiker utgör spår för senare sätt att iscensätta praktiken vilan. Sängars utformning och sättet att göra vila pekar både på kontinuitet och förändring i relation till vilan i dagens förskolor. Hur sängarna utformades hade betydelse för den sociala interaktionen vid sängarna. Därför börjar vi med att studera sängarnas utformning för att sedan utvidga analysen till vad barn och vuxna gjorde vid sängarna.

Material och urval

Det visuella materialet i denna studie har tagits fram genom en systematisk arkivethnologisk kartläggning (jmf Grunditz, 2018; Gustavsson, 2004; Lennartsson, 2014) av filmer och fotografier om vila och sovande i förskolan från 1900 till 1970. I första hand har de digitala sökmotorerna i Svenskmediedatabas (SMDb) hos Kungliga Biblioteket (KB) och Digitalt Museum använts och i andra hand ett urval analoga arkiv, HSB-riksarkiv hos Centrum för Näringslivshistoria (CfN) och Fröbelföreningen i Norrköpings stadsarkiv (NAS). Arkiven valdes utifrån vår tidigare kännedom om deras samlingar med förskolehistoriska fotografier.

Nyckelord för sökningarna var dels olika benämningar på historiska förskoleverksamheter, dels ord som har anknytning till vila, säng, eller barnavård. I linje med det arkivethnologiska angreppssättet användes fynd från föregående sökningar, exempelvis namn på förskolor, fotografer, specifika film- eller museisamlingar och trunkering (ex barn*) för utvidgat sökande. De visuella materialen har studerats i sin helhet, det vill säga alla fotografier och filmer som hittats i breda sökningar har granskats för att hitta förskolemiljöer med sängar, vilande barn eller andra saker och sysselsättningar som kan associeras med vilan. Ofta finns varken rubrik eller tydligt innehåll i fotografierna eller filmerna specificerat i arkiven. Därför gav sökningarna fler träffar än vad som framgick av katalogiseringen, exempelvis kan ett fotografi med rubriken "Barnavårdssalen" visa såväl sängar som flaskmatning, ett fotografi kategoriserat som "arkitekturtagning" kan visa ett förskolerum med sovande barn och en film som enligt beskrivningen ska visa ett daghem kan handla om invigningen av ett torg.

I Digitalt Museum hittades totalt 28 poster² med innehåll som anknyter till historiska förskolors vila, samtliga från perioden 1900–1955. Bland dessa fynd utmärker sig samlingen *kontaktkopior Gunnar Lundh*, med 19 ark kontaktkopior från HSB:s lekskoleverksamheter i Stockholm år 1934. På dem finns 107 småbilder av spjålsängar och yngre barn samt 30 av äldre barn som vilar. I HSB:s-arkiv har nio volymer fotografier som på något sätt skildrar förskola hittats. Tre volymer innehåller fotografier på sängar och vilande barn, totalt 24 fotografier varav 11 med yngre barn eller spjålsängar, 9 med äldre barn som vilar samt 4 med sängar eller annan inredning som relaterar till vila. Fotografierna är från 1930–1955. Av 666 fotografier i Fröbelföreningens arkiv i Norrköping finns det sängar på 14 bilder, varav 5 med sovande barn. I Diabildsamlingen från 1938–1950 finns 2 fotografier på vila och båda visar äldre barn. Totalt blir det drygt 200 fotografier. I denna artikel har vi valt att rikta analysen mot vila för de äldre barnen, det vill säga barn från ca 20 mån- till 6-års ålder, det åldersspann som de flesta av dagens förskolebarn återfinns inom. Därför är fotografier med spädbarn och barn i spjålsängar bortvalda i de kommande analyserna.

Filmerna har hittats i Svenskmediedatabas (SMDDB) med hjälp av samma metod som beskrivits ovan. Detta har resulterat i 14 filmer som på något sätt skildrar förskoleliknande verksamheter. Vi har valt ut tre filmer för visuell analys av social interaktion vid vilan. Filmerna kan beskrivas så här:

En dag i Fröbelinstitutet (SF2239, 1914), visades som journalfilm på biografier runt om i Sverige, vilket framgår av biografprogram och filmaffischer från samtiden. Filmen visade upp vad en vanlig dag i Barnträdgården innehöll: från omvårdnaden om de yngsta barnen som badas, vägs och matas, till de större barnens Fröbelarbeten, sånglekar, lek med leksaker, lunch och middagsvila. *Adolf Fredriks och Gustav Vasas barnkrubba* (Veckorevy1944-11-27, 1944) skildrade den moderna barnomsorgsverksamheten i sina nya, särskilt för verksamheten anpassade, lokaler. Tre filmscener visar vila i filmen för både små och större barn. Den första scenen skildrar spädbarns vila, den andra och tredje scenen visar vilan för de äldre barnen. Sammantaget handlar filmen om att visa fram det nya och moderna och att det satsades på barnen. *En ny människa* (Strömblad, 1966) är en informationsfilm om Stockholms barnavårdsbyrås många olika verksamheter riktade till barn och ungdomar. Här skildrades vardagen på

² En post kan innehålla ett fotografi, en svit med bilder eller en kontaktkopia med flera olika motiv så antalet poster ger inte det exakta antalet fotografier.

³ Förvaltas av Nordiska Museet, hittades i DigitaltMuseum.

daghem i en Stockholmsförort. Det är förskolevardagen med aktiviteter såsom lek ute och inne, lunch och vila för lite yngre barn samt samling för äldre barnen som är i fokus. Samtliga filmer är svartvita, den tidigaste en stumfilm och den senaste en ljudfilm. Filmen från 1944 har pålagd berättarröst men inga ljud inspelade i förskoleverksamheten. Gemensamt för filmerna är att de kan karaktäriseras som dokumentära i en förskolekontext. Syftet var att visa ”det liv vanliga människor lever, hur vardagliga rutiner påverkar människors liv” och där ”en känsla av att vara här och nu” i förskolan skulle förmedlas till publiken (Lindgren, 2006, s. 19). Förskoleskildringarna i de valda filmerna är i sin helhet 2 till 6 minuter per film. För analyserna här är de sekvenser som handlar om vilan och sovande valda, vilket betyder mellan 20 och 40 sekunder per film.

Av arkivuppgifterna framgår, indirekt, att det visuella materialet om förskolan producerats för att visas offentligt. Syftet har varit att visa fram verksamheten för allmänheten.

Metodologi: Visuell historisk analys

De kommande analyserna har fokus på vilan i förskolan så som den syns och är visualiserad i de historiska visuella materialen. Att ha detta analytiska fokus kallar Jordanova (2012) för *the look of the past*. Vi har inspirerats av Jordanova i våra analyser och menar, i enlighet med Tinkler (2014) och Rowe och Margolis (2016), att de visuella materialen utgör en form av *data* i betydelsen *avbildningar av verkligheten*. Det materiella och de handlingar som syns i bilderna är å ena sidan ett resultat av fotografens val av placering av kameran, vinklar, ljus och motiv, å andra sidan, är de avbildningar av hur en verklighet såg ut i historisk tid. Alla dessa aspekter är centrala i analysen, vilket betyder att analysen även lyfter fram hur ett visuellt material kan berätta något om hur vilan i förskolan iscensatts för att reproducera en viss förställning. Margolis och Rowe (2011) kallar detta angreppssätt *post-positivistiskt* i den meningen att forskaren utgår från att det i bilder finns information om verkligheten så som den var, samtidigt som bilderna, genom sin konstruerade natur, är indexikala, det vill säga att de återspeglar delar av en verklighet. Just denna aspekt, om hur ett visuellt material både kan återge verklighet och samtidigt vara indexikalt och en iscensatt situation, är återkommande i materialet.

Figur 1 är ett exempel på fotografier av sovande barn från en HSB lekstuga på 1930-talet. I dessa kontaktkopior kan man se hur till synes sovande barn, riktade blicken mot fotografen och kameran. Som framgår av Figur 1, mittenraden, kunde ett helt förlopp beskrivas i stillbilder: från sovande till tittande och sedan tillbaka till sovande. Barnen *agerar* som sovande barn inför fotografen. De vakna blickar barnen riktade mot kameran, fotografen och även mot potentiella åskådare, tolkar vi som uttryck för att barnen var medvetna om att de visade fram hur sovande i förskolan kunde gå till. Att blunda, och således presentera sig utan blick, var härmed ett medvetet val från de deltagande barnen som *låtsades* sova. Samtidigt är fotografierna i sig representativa för hur sovande gick till.

Figur 1. Kontaktkopior visar hur barn leker med fotografen när han ska ta fotografier på sovande barn i förskolan.

Motiv: H.S.B.s lekstuga på Skeppargat. (gärdet); Barn ligger och vilar i sängar. Fotograf: Gunnar Lundh 1934

I denna artikel kombinerar vi en historisk visuell ansats, som vi beskrivit ovan, med etnometodologiska utgångspunkter om deltagande och samspel (Goodwin, 2000; Goodwin, 2004). Gemensamt för båda forsknings-traditionerna, och utgångspunkt för denna studie, är intresset för detaljer: ett undersökande av detaljer i visuella material. Här riktas den analytiska blicken mot exempelvis hur sängar är konstruerade, hur kroppar och blickar är positionerade eller i rörelse. Filmmaterialet ger större möjligheter att

utveckla analyser av samspel, det vill säga de handlingar som görs och hur dessa görs samt vilka materiella objekt som används när en pågående aktivitet konstitueras som vila. Det betyder att såväl förkroppsligade handlingar som materiella objekt är i centrum för analyserna. *Hur* barn och vuxna riktar blicken är betydande i ett socialt samspel och därför studeras blickar som förkroppsligade handlingar (jfr Goodwin, 2000; Kidwell, 2005; Ulla, 2015). Som kommer att framgå utgörs analyserna av ett beskrivande i ord och teckningar, av vad som kan urskiljas i filmerna och fotografierna. Detta *beskrivande*, är styrt av de frågor vi söker svar på och är en central del av analysen (jfr Jordano 2012) om vilan i ett historiskt-visuellt-perspektiv.

Visuell historisk analys av sängar och socialt samspel

Analysen av filmer och fotografier inleds med en undersökning av sängars konstruktion och utseende för att visa hur de sett ut och använts i förskolan under den valda tidsperioden. Vi visar hur sängarna förändrats men också behållit karaktäristiska drag. Sedan följer ett avsnitt om hur sängarna, och andra materiella aspekter, får betydelse för hur barn och vuxna agerar. Här riktar fokus mot hur samspel görs med hjälp av förkroppsligade handlingar och blickar.

Utformningen av sängar och spårberoende

Genom undersökningen av de olika sängmodeller som syns i filmerna och på fotografierna framträder skillnader i val av tillverkningsmaterial samtidigt som det finns likheter i sängarnas konstruktion. Första gången sängar för barn från 2 års ålder finns med i materialet är i en film från 1914, *En dag på Fröbelinstitutet* (SF2239, 1914). Där syns totalt sex sängar i en scen om vilan. Sängarna skymtar förbi i filmens inledning, där småbarn ligger på dem när de lämnats på förskolan. Detta antyder att dessa sängar användes vid flera tillfällen under dagen. I scenen om vila har sängarna ställts upp i ett hörn av rummet. I en annan scen användes samma del av rummet för att visa barnens lek och deras leksaker. Den rullgardin som dras ned i filmen indikerar att vilan brukade pågå just i detta rum.

Figur 2 Träsängar med canvastyg och snörning.

Motiv: Stillbild ur filmen En dag i Fröbelinstitutet (SF2239, 1914) med tillägg av siffror och pilar

Sängarna (Fig. 2) kan karakteriseras som enkla fältsängar av trä med canvastyg som fästs vid trästommen med tygöglor (1) och snörning (2).

Sängens fyra ben var sammanfogade två och två med en tvärså (3). Benpar var infästa med bultar (4) i den yttre kanten av långsidan. De stabiliserades av ett metallstag (5) fäst på diagonalen mellan ben och ram. Benkonstruktionens utseende tyder på att staget var enkelt att lossa och bulten som fäste benen fungerade som gångjärn.

I bilden (Fig. 2) framgår britsarnas längd i förhållande till barnens och kvinnans storlek. Det är tydligt att sängarna är konstruerade speciellt för barn samt att de var så pass stabila att barn kunde stå på dem när de skakade ut sin filt (se flicka i bakgrunden i Fig. 2).

Sammanfattningsvis skulle man kunna kalla sängen som syns i filmen för en enkel, men stabil, fällbar säng i barnstorlek som var möjlig att förvara på ett relativt litet utrymme när den inte användes. Om sängmodellen är allmänt förekommande går inte att bedöma utifrån det samlade materialet, då detta är det enda exemplet med just denna modell. I filmen från 1914 visades hur samtliga barn utom ett tog sig upp i sängarna på egen hand, hur det minsta barnet blev upplyft i sängen, samt hur även de barn som själva krupit ner under sin filt blev omstoppade av den vuxna. Slutsatsen som kan dras är att dessa första sängar var designade för att passa barnens storlek. Det gav barnen möjlighet till självständighet samtidigt som de fick fysisk individuell omsorg av den vuxna. Hur kroppen används vid bland annat omstoppning och i hantering av sängar återkommer vi till senare i texten.

Figur 3 Hopfällbar trä-säng med madrasser.

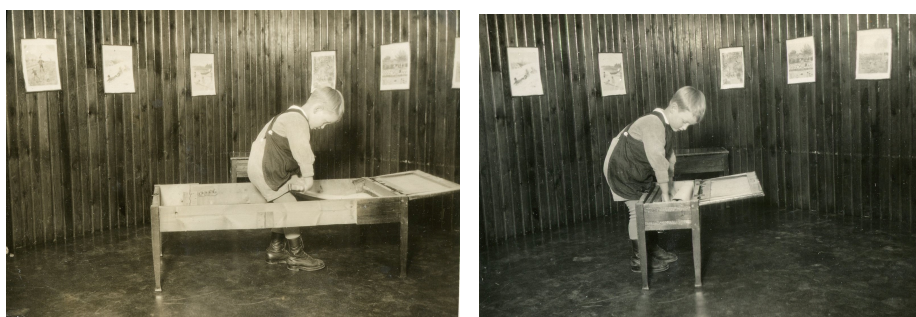
Motiv: Fröbelföreningen i Norrköping fotografi 448. Fotograf: okänd

Det finns ytterligare en typ av trä-säng i bildmaterialet, även den flyttbar och anpassad efter barnens storlek. Figur 3 är ett fotografi som visar trä-sängarnas placering i ett rum där det också förekom lek och pedagogisk verksamhet, vilket bordet och bänkarna i mitten av rummet vittnar om. I Figur 4a-b, demonstrationsbilder, ses samma modell av trä-säng. Där framkommer att det var en hopfällbar säng med inbyggd förvaring för sängkläder. Den kan

karaktäriseras som en dragsäng, fast på längden, som hopfälld har formen av en låda med lock på ben.

I fotografierna (Fig. 4a-b) demonstreras sängens funktion av en pojke. Bilden visar att pojken på egen hand klarade att montera sängen från utfällt till hopfällt format. Sängen var således konstruerad så att barn själva klarade att ta undan den efter vilan, det vill säga att barns självständighet skulle främjas också under vilan. Denna säng är ett exempel på en möbel anpassad till barnstorlek, vilket kan tolkas som att de främjar självständighet.

Figur 4 a-b En pojke demonstrerar en hopfällbar träsäng, dragsängen.

Motiv: "Sängen bäddas" Fröbelföreningen i Norrköping Fotografi 442 & 443, något beskurna. Fotograf: okänd

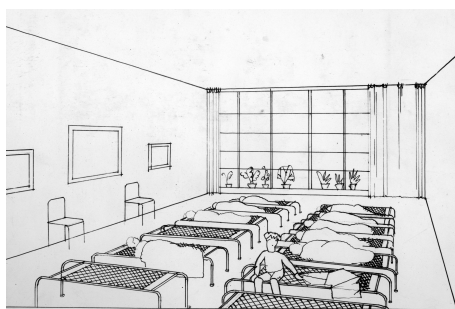
Sammanfattningsvis är även detta en säng som är lättflyttad och kan flyttas undan när barnen inte ska sova. Exakt datering av fotografiet saknas, men klädsel och frisyrer hos barn och vuxna pekar mot 1920-talet. Fotografierna är katalogiserade under tidsperioden 1916–1934.

En annan typ av säng dyker upp i bildmaterialet från 1920-talet: sängar av stålrör. De återfinns därefter i olika varianter under hela den undersökta perioden. De tidigaste bilderna med denna sängmodell kommer från HSB:s lekstugeverksamheter.

I slutet av 1920-talet tog HSB initiativ till att bygga och driva hel- och halvdagsverksamhet i sina bostadsområden på flera platser i landet. Alva Myrdal var tidigt involverad i denna verksamhet (Tallberg Broman, 1995; Veckorevy, 1935). Det byggdes nu lokaler särskilt avpassade för förskoleinstitutioner i den moderna stilen funkis. Fönsterpartier kunde täcka en hel vägg för att ge ljusinsläpp och det var rena och avskalade inomhusmiljöer som var ideal (Fig. 5a). Till dessa moderna, nya lokaler designades inte bara möbler i allmänhet utan även sängar för vilan. Detta arkitektoniska ideal fanns inte bara i HSB:s verksamheter utan ses även i annat bild material. Ett

exempel är verksamheten i Norrköpings nya lokaler. En "Fröbelgård" invigdes år 1933 och fotografier från den tiden vittnar om att idealen om modernitet genomsyrat utformningen av det nya huset. Ett annat exempel som kommer undersökas senare i artikeln är Adolf Fredriks och Gustav Vasas barnkrubbas lokaler från 1939.

Figur 5. a-c Sängar av böjda stålrör från sent 1920-tal-1930-tal.

a) Motiv: Skiss å interiörer av HSBs lekstugor

b) Motiv: Fotografi nr 3292 Majgården 1939 Fotograf: okänd

c) Motiv: Stillbild ur Veckorevy 1935-09-30 (1935).

Den nya sängmodellen i metall består i likhet med med sängen från 1910-talet (Fig. 2) av sängramar överdragna med ett grovttyg. Sängtypen, som endast förekommer i bilder från sent 1920-tal och tidigt 1930-tal särskiljer sig genom att sängben och långsida bildar en linje med en rundad båge där ben övergår i sängram (Fig. 5a-c). Benparen hölls samman med sängramen av tvärsylar av metallrör (Fig. 5c). Utifrån utseendet går det att dra slutsatsen

att det är en lätt och lättflyttad säng i barnstorlek. Däremot går det inte, med hjälp av fotografier och ritningar, att avgöra om sängmodellen är ihopfällbara eller om de endast var stapelbara och möjliga att förvara stående antingen i en hög eller stapelde i varandra på högkant

Den sista, och i det samlade bild- och filmmaterialet mest frekvent förekommande, sängmodellen är den hopfällbara stålrörssängen. Denna säng fanns i flera snarlika varianter från början 1930-talet genom hela perioden till 1970-talet.

Precis som de föregående modellerna består dessa sängar av en fyrkantig sängram överdragen med tyg. Det som skiljer sängmodellen från den tidigare stålrörssängen är att benen konstruerades som stålrörssmedar (Fig. 6a), eller i par med tvärså mellan (Fig. 6b), infästa med gångjärn i ytterändarna av ramen. Det som särskiljer olika modeller är placering av ben i förhållande till ramens hörn samt om tyget är trätt över eller snört mot ramen (Fig. 6a,b).

Figur 6 a-b Den vanligaste typen av fällsäng i metall.

a) Arkitekturtagning i södra Sverige
Daghem med sovande barn Fotograf:
Sune Sundahl 1949

b) Kungsklippan Barndaghem
1940-tal Fotograf: Ateljé Sundahl

Dessa sängar har alltså samma typ av konstruktion som fällsängen i trä men är gjorda av ett annat material. Ihopfälld är sängen möjlig att förvara stående på högkant på en mycket liten yta. I ritningar⁴ och fotografier syns att det fanns förråd eller särskilda skåp att förvara dessa sängar i (Fig. 7a).

Den fällbara stålrörssängen förekommer också som sängskåp (Fig. 7b, Bildserie 1). Då är sängen monterad på bredden, fälls in i skåpet och döljs

⁴ <http://www.stockholmsbyggnadsritningar.se/category/publika-lokaler/> Här finns några exempel på digitalt tillgängliga ritningar på förskolor från 1940-talet.

bakom dörrar. Sängskåp förekommer i snarlika utföranden filmer och fotografier från slutet av 1930-talet samt i filmerna från 1960-talet. Längre fram i artikeln följer en analys av sängens funktion och hur den användes för att skildra modernitet och en ideal verksamhet för barn.

Figur 7 a-b Exempel på sängskåp

a) Daghem i Långbroparken (?) 17 februari 1955 Fotograf: Örebro Kuriren

b) Sängskåp. Fotograf: Hernried Nordiska Museet

Sammanfattning: sängen som självförstärkande mekanism

Det mest framträdande hos samtliga sängar, förutom storleken, är att de designats för att kunna flyttas och ställas undan när vila inte är den överordnade förskoleaktiviteten. Det var som att den från början av 1900-talet inslagna vägen med sängar som tillfällig inredning fortsatte under hela perioden. Gemensamt för sängarna från slutet av 1920-talet och framåt var materialet stål, som innebar en ännu mer lättflyttad och förvaringsbar säng jämfört med de tidigare träängarna. Trots att de nya idealen om rena ytor, mer plats för barnen och byggnader som från början är avsedda för förskole-

verksamhet, placerades vila i rum där det annars pågick annan pedagogisk verksamhet. Detta skulle kunna förstås som en del i den självförstärkande mekanismen hos en spårberoende institution (jfr Mahoney, 2000; Scheiwe & Willekens, 2009); eftersom man börjat använda fällsängar så fortsatte man, och förskoleinstitutioner känns igen på sängar som tillfällig inredning, även efter en historisk punkt där valet att bygga särskilda sovrum varit möjligt. Att *inte* ha en sovsal blev särskiljande gentemot andra typer av barnavårdande institutioner samt stärkte idén om det pedagogiska innehållet som huvudmål för förskoleinstitutionen. Emellertid visar de visuella materialen samtidigt upp att sängar är av betydelse i förskoleverksamheter och att det ägnats engagemang att designa och utveckla dem. Tidigare forskning av de Coninck-Smith (2011) och Westberg (2010) pekar på att förskolemiljöer under första halvan av 1900-talet var designade, utformade och anpassade efter barns storlek utifrån pedagogiska tankar om att miljö och material både skulle uppmuntra barns självständighet och underlätta de vuxnas arbete. Detta ideal, barns skala och självständighet, är framträdande i analysen av bilderna. Vad gäller att underlätta för de vuxna, pekar bilderna snarare på att sängmodellerna medförde mycket arbete genom att lektrum skulle omvandlas till sovrum. En närmare analys av detta görs i nästa del av texten.

Socialt samspel via kroppar och blickar

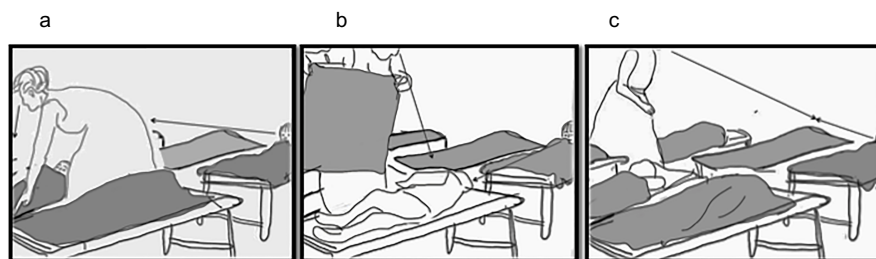
Nu kommer fokus flyttas från hur sängarna var designade till hur de kunde användas. Analysen riktas mot *hur* designen av sängarna, rummens utformning och praktiker för vila inverkade på *hur* barn och vuxna i förskolan använt och rört sina kroppar. Som en del i analysen och för att kunna synliggöra samspel och barns och vuxnas användning av kroppar och blickar i filmmaterialen används tecknade bildserier (jmf Grunditz, 2013, 2018).

Filmscenen som skildrar vilan från 1914 (SF2239, 1914), spelades in i en enda tagning med fast kamera. Detta, tillsammans med att det är en vuxen kvinna, som rörde sig runt i rummet ger en bildkomposition som gör att publikens blick i första hand riktas mot henne. Det betyder att hon och hennes görande blev den centrala berättelsen i denna scen. Filmen visar att hon såg till att barnen kom i säng och blev omstoptrade. I filmen syns kvinnans framåtböjda kroppshållning (Bildserie 1b) när en filt skakas ut och bredds över ett barn. Dessa handlingar, att gå genom rummet med barn i

sängar, stanna upp, plocka upp och breda ut en filt över ett barn är återkommande i både filmer och fotografier med vila. I denna filmscen där barnen blir omstoppade, utifrån tanken om att handlingarna gestaltar ett ideal, fungerade rörelsen som ett sätt att berätta för filmpubliken att barnen på Fröbelinstitutet fick god fysisk, personlig närhet och omsorg i institutionsmiljön.

Genom en än mer detaljerad analys av vad som hände samtidigt som kvinnan stoppade om barnen, framgår att barn också var aktiva i vilan. Detta blir särskilt tydligt när filmen spelas upp i ett långsamt tempo ruta för ruta. Då möjliggörs analys av detaljer i filmens miljö och personernas handlingar (jfr Goodwin, 2004; Pauwels, 2015). Det blir synligt *hur* flera barn själva lade över sig filtar, hur de tittade på kameran (eller personer bakom kameran) och hur ett barn i bakgrunden gnuggade sig i ögonen, gäspade och lade sig till rätta (jfr Fig. 1).

Bildserie 1 ruta a-c Teckningar efter analys av originalfilm med fokus på hur ett barn följde det som hände i rummet när barnen blev omstoppade.

Excerpt ur En dag i Fröbelinstitutet (SF2239, 1914).

I bildserie 1 visualiseras hur barnet lyfte sitt huvud från kudden och riktande blicken mot aktiviteterna i sängen mittemot, där ett barn stoppades om. Blickens riktning mot barnet i främre sängen tydliggörs här, och genomgående i bildserien av pilar. I nästa ruta (1b) syns, genom att huvud och blick har vridits åt höger, att barnet följt den vuxna med blicken. I sista rutan (1c), hade alla barn blivit omstoppade och den vuxna vänt sig och var på väg tillbaka mellan de sex sängarna med nerbäddade barn. Här syns att kvinnans och barnets blickar möttes, i filmen är det tydligt att den vuxnas blick fungerade som en uppmaning för barnet att lägga sig igen. Barnets rörelse att lägga sig ner igen och kvinnans gående mot barnet är helt synkroniserade med varandra.

Det som synliggörs av vilan i filmen, var att det fanns en ideal ordning för vila, som iscensattes av att den vuxne stoppade om barnen och att barnen

lade sig på sina kuddar. Att det var att ligga ner som var den förväntade barnaktiviteten bekräftades av kvinnans tillrättavisande blick. Den gjorde att barnet lade sig igen (jfr Kidwell, 2005). Samtidigt som detta pågick var det möjligt för barnen att betrakta varandra och genom detta delta i egna aktiviteter. Den här visuella analysen kan således visa barns sociala samspel och deltagande under en aktivitet som vilan för mer än hundra år sedan. Genom att i analysen rikta fokus inte enbart på den vuxnas rörelser och handlingar, utan även på barnens rörelser och handlingar, blir det tydligt att barnen följde det som skedde i den vuxnas samspel med andra barn parallellt med att barnen ägnade sig åt egna aktiviteter (jfr Grunditz, 2013). Den historiskt-visuella analysen kan på så vis illustrera hur samspel i förskolan gjorts, här framträder en bild av både omsorg och närhet mellan barn och vuxna och mellan barn.

I nästa exempel visas hur personalen påverkades av valet av sängar. Analysen visar exempel på hur vilan som tillfällig aktivitet i ett rum också krävde för- och efterarbete av de vuxna. Detta exemplifieras med ena scenen ur filmen om Adolf Fredriks och Gustav Vasas barnkrubba (Veckorevy 1944-11-27,1944). Scenen handlade om de äldre barnens vila och speakerrösten förklarade att ”en av leksalarna kan mycket fiffigt förändras till sovsal”. Samtidigt som speakerrösten sade detta visades i filmbilder en kvinna som fällde ut sängar från sängskåp (Bildserie 2). När sängen fällts ut och filten skakats ut över sängen kommer en bildövertoning till några glatt skuttande flickor som kröp upp i sängarna för vila samtidigt som speakerrösten sa: ”Våra små kan aldrig ägnas för stor omsorg, därför är jag glad att ha kunnat visa er de här bilderna från en svensk anläggning som väl kommer idealet ganska nära.” (Veckorevy 1944-11-27,1944).

Bildserie 2 ruta a-c. Teckningar efter analys av originalfilm, fokus på kvinnans rörelser när hon gjorde sängskåpssängar redo för barnens vila.

a

b

c

Excerpt ur Adolf Fredriks och Gustav Vasas barnkrubba (Veckorevy 1944-11-27, 1944).

I ruta 2a syns en kvinna framför den uppfällda sängen med sängkläder hängande på övre sängkanten. När sängen fälldes ut samordnade hon sin kropps rörelser med sängens rörelse genom att först ta tag i stålkonstruktionen med händerna (2a-b) för att sedan kliva bakåt och fälla ner sängen (2b). Att ta upp, skaka ut filten samt kasta kudden på plats är de rörelser som avslutar sängutfällningen (2c). Här syns samma framåtböjda position, som användes vid omstoppning av barnen i filmen från 1914 (bildserie 1).

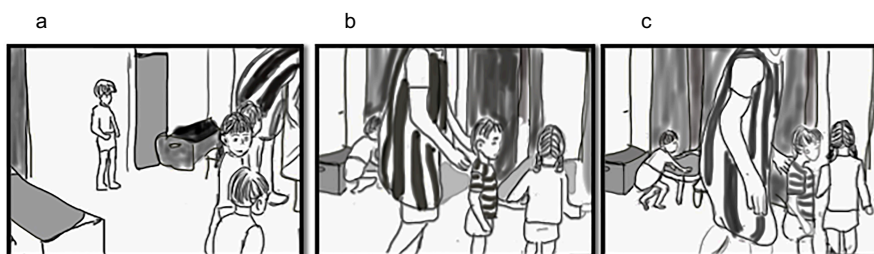
Att regissören valt detta motiv, filmat ur denna kameravinkel, underströk hur enkelt det var att transformera ett rum från lekrum till sovsal och därmed vila som en viktig, men i rummet tillfällig, förskolepraktik. Filmen synliggjorde därtill, både arkitekturens och möbeldesignens betydelse för att kunna erbjuda barnen vila liksom vilans roll i bilden av den goda förskoleinstitutionen. Det var en miljö anpassad för barn. Att kvinnan skulle upprepa samma rörelse för varje sängskåp, och sedan fälla tillbaka sängarna efter vilan, lämnades däremot utanför beskrivningen. Till skillnad mot i fotografierna med en pojke som demonstrerar sängar på 1920-talet (Fig. 4a-b) ses här hur vuxna ordnade för barnens vila vilket kan tolkas som en del av "idealet" som journalfilmen visade fram. Designen av sängarna gjorde här för- och efterarbetet vid vilan till en vuxenaktivitet medan den barnanpassade sängen gav förutsättningar för barns självständighet.

Artikelns sista exempel ur En ny människa (Strömlad, 1966), skildrar de yngre barnens vila. Det valda avsnittet är filmat ur barns höjd med dem i fokus, vilket medför att man ofta bara ser delar av den vuxna kvinnan. I filmen syns hur flera barn med blickar och kroppslig orientering

uppmärksammar fotografen. Intrycket är att filmen kommer från vilan vilken vanlig dag som helst i 1960-talsdaghemmet.

I bildserien 3a-c är intresset dels att visa hur ett litet barn (troligtvis runt 20 mån gammal) helt själv klättrar upp i sin säng, dels hur den vuxna kvinnan med kroppen (och rösten) styr barn mot rätt sovplats. Rummet barnen vilar i har sängskåp (jfr Fig. 7). När barnen kom in i rummet var sängarna nedfällda och filmen visade att det fanns sängskåp på minst två av väggar i rummet. En fri säng syns lutad mot en vägg, vilket visar att i denna förskola fanns även den tidigare presenterade fällsängen (jfr Fig. 6a).

Bildserie 3 ruta a-c. Flera barn är på väg till sina sängar.

Excerpt ur En ny människa (Strömblad 1966).

Bildserien visar *hur* ett litet barn själv kunde lägga sig och hålla fokus mot aktiviteten vila trots att mycket annat pågick i rummet. I ruta 3a kom barnet inspringande igenom dörren. I ruta 3b-c syns hur detta lilla barn helt på egen hand går till rätt säng och klättrar upp för att lägga sig (ruta 3c). Detta barn lade sig på egen hand samtidigt som de andra barnen (till höger i ruta 3a) helt riktade sitt kroppsliga fokus mot fotografen (barnet med flätor) och mot kvinnan som stoppar om ett barn (de två andra barnen i ruta 1a). När man studerar kvinnans *kroppsliga och verbala handlingar* blir det tydligt hur kvinnan återförde barnen till den förväntade aktiviteten, att lägga sig. I ruta 3b avbildas den inneslutande, fösande rörelsen utförd med kropp, armar och rörelsen framåt, som innebar att hon föste eller vallade⁵ barnet framför sig mot rätt ställe att lägga sig. För att barnet skulle fortsätta gå snett framåt, till höger (eg. ut ur bild från tittarens perspektiv) höll hon kvar sin vänster hand och styrde barnet åt rätt håll (3c). Hela samspelet mellan barn och vuxen var samordnat med den verbala uppmaningen ”Nu får du gå och lägga dej”. Detta sätt att valla barnen mot rätt sovplats gjordes även av den vuxna i filmen från 1914.

⁵ Kan jämföras med beskrivningen av sheperding i interaktionellt samspel, se, Cekaite, (2010).

Tack vare dessa rörliga visuella material och möjligheten att titta på detaljer, blir det möjligt att se att barnen även historiskt var deltagare i att skapa vilan. Återkommande i filmerna är hur barn och vuxna använder blicken och kroppen för att samordna sig och gemensamt göra vilandet. Detta blir särskilt framträdande i jämförelsen mellan den tidigaste och den senaste filmen då flera handlingar, som att springa till sin säng, bädda ner sig, titta på fotografen, och titta på varandra, återkommer och utförs på samma sätt i båda filmerna.

Avslutning: Kontinuitet och förändring

Den post-positivistiska ansats och visuella metodologi vi använt i den här artikeln och som inneburit detaljerade jämförelser av innehållet i visuella material om vilan i förskolan under en sextioårsperiod, ger ny kunskap om de materiella förutsättningar som barn och personal i förskolan hade att förhålla sig till i den dagliga verksamheten. Vi har visat hur sampel mellan barn och mellan barn och vuxna kunde gå till i den dagliga verksamheten, vilket är ett kunskapsbidrag som adderar till tidigare forskning om förskolan baserad på källtexter.

I artikeln visar vi hur de materiella villkoren förändrades i takt med nya designideal och idéer om hur en modern förskoleverksamhet skulle utformas. Stål ersatte trä i konstruktionen av sängar och från mitten av perioden, från slutet av 1930-talet, kunde väggfasta sängskåp ersätta sängar som placerades ut fritt på golvet. Här fanns en tydlig förändring relaterad till en önskan om att förskolan skulle följa med i samhällets modernisering. De visuella material vi analyserat återspeglar en tydlig kontinuitet: barnanpassade sängar designades för att ställas undan när de inte användes. Det innebar en förändring från de fristående hopfällbara sängarna som barnen själva kunde hjälpa till att fälla ut och ihop, till sängskåpen vars konstruktion inte inbjöd till att barnen själva skulle fälla ut dem. Trots att sängarna konstruerades för att kunna flyttas undan, var de samtidigt närvarande i verksamheten men kanske framför allt i filmerna där långa sekvenser skildrar just detta. Förändring i designen av sängarna och vem som skulle hantera dem rymdes således inom en form av kontinuitet i hur de skulle användas, det vill säga som en flyttbar aktivitet. Kontinuiteten framträder även genom att den inredning som visualiseras under hela perioden var anpassad efter barns skala och tänkta behov. Att göra inredning

anpassad efter barns storlek var del av vad som hände vid den undersökta perioden både i förskolan (de Coninck-Smith, 2011; Westberg, 2010) och i andra byggnader som inrymde barnaktiviteter (Burke m.fl., 2010; de Coninck-Smith, 2014; Gutman & De Coninck-Smith, 2008).

Som vi visat utmärkts sängarna under hela perioden av att de varit vik- och hopfällbara, sovplatserna har varit flyttbara och sängar placerades ut i samma rum som också användes för lek och pedagogisk verksamhet. På så sätt har sängarna, och vilan, fått funktionen att legitimera verksamheten, att ge förskolan en förskoleidentitet. Detta kan tolkas som cykler av självbekräftelse som skapat spårberoende (Mahoney, 2000). Sängarna och deras utformning har bidragit till ett förväntat sätt hur vilan i förskolan skulle göras. Så tidigt som 1914 gjordes vilan i samma rum som lek- och pedagogiska aktiviteter. I det visuella materialet syns sängar, filtar och kuddar, och att deras utseende och förvaring var en del av den verksamhet som det planerats för, av arkitekter, möbeldesigners och personalen i förskolan. De visuella materialen tydliggör att sängar är av betydelse i förskoleverksamheter och att det ägnats engagemang att designa dem och rummen.

Kunskapen om förskolesängars användning och utseende kan användas för att identifiera och urskilja historiska fotografier och filmer som just skildrande förskoleverksamhet. När barn sov eller vilade i andra barninstitutioner, exempelvis barnkolonier, barnhem, barnkrubbor med nattverksamhet användes stationära sängar i särskilda rum (se exv. de Coninck-Smith, 2011; Söderqvist, 2008; Åman, 1976). Att i ett källmaterial ”se” en hopfällbar säng i barnstorlek är en tydlig signal om att det är förskoleverksamhet som fotograferats eller filmats.

För att förklara historiska skeenden som spårberoende ska det finnas en tidpunkt då det, hypotetiskt, varit möjligt att börja göra på ett annat sätt eller byta spår (Bladh, 2008; Mahoney, 2000). För förskolan kunde det alternativa spåret ha varit att inreda särskilda sovsalar, i stället för att ha flyttbara sängar. Utifrån teorin om spårberoende föreslår vi att vilan, som tillfällig men samtidigt återkommande aktivitet, förstås som en del i att legitimera heldagsinstitutionen som pedagogisk verksamhet snarare än en omsorgsverksamhet. I verksamheter för vård och omsorg dominerar de stationära sängarna. Som forskning visat fördes, under första halvan av 1900-talet, en dragkamp mellan olika aktörer om huruvida förskolan skulle vara en heldags- eller halvdagsverksamhet. Företrädare för halvdag hade fokus på det pedagogiska innehållet medan företrädare för heldag lyfte fram

barns behov av omsorg, som vilan, men kanske framför allt därför att de inte profilerade det pedagogiska. Det kopplade också till frågan om vems behov förskolan skulle möta; föräldrars behov av barnpassning eller barns behov av utbildning (exv. Lindgren & Söderlind 2019). Detta kan jämföras med Scheiwe och Willekens (2009) diskussion om att förskolan i olika länder har ett spårberoende i förhållande till vilket behov förskoleverksamheten uppstått. Vår visuella analys av vilans praktiker visar att det finns åtminstone två svar på frågan om spårberoende i den svenska kontexten. Å ena sidan fick vilan en underordnad roll på det sätt att den presenterades som en tillfällig verksamhet under dagen. Sängar skulle ställas undan när de inte användes. De fick inte ett eget rum eller en egen plats utan de pedagogiska aktiviteterna och leken var huvudsyftet för ett rums design även i heldagsverksamheten. Å andra sidan var vilan en viktig aktivitet när förskolans verksamhet skulle visas fram för allmänheten. Då var det viktigt att iscensätta hur förskolan gjorde vila. Vi har därtill tolkat det som att samspel mellan barn och mellan barn och vuxna visades fram som delar av just detta, liksom att synen på hur barns självständighet skulle uppmuntras delvis förändrades. Under den tidigaste perioden kunde barn vara med och ordna för vilan, medan detta under den senare delen av perioden ersattes av ett vuxet ordnande. Sammanfattningsvis har vilan, i de visuella materialen, framträtt som både en verksamhet som skulle flyttas undan, och en verksamhet som skulle lyftas fram för att ge förskolan legitimitet och identitet.

Även i analyserna av hur kroppar och blickar använts, framträder kontinuitet som ett utmärkande resultat. Att bädda ner barn i sängar och att barn tittar på och samspelar med varandra (och leker) har varit praktiker under hela perioden 1900–1970. Samma kroppsrörelser återkommer i bilder om och om igen. Att vilan återkommande, och fortfarande (Grunditz 2013), görs genom att böja sig över, stoppa om med filter, ligga under filter, krypa/klättra upp i sängar, ger legitimitet åt att detta är det goda och förväntade sättet att handla. Förslag på vidare forskning är att undersöka hur vilan presenterats i internationella visuella material från undersökningsperioden. Visuella studier av barns utomhussovande, i sängar under den tidiga perioden och sedan i vagnar, skulle ge nya perspektiv på vilans praktiker. Ytterligare forskning skulle kunna vara att kombinera visuella och skriftliga källor om vilan i förskolan för att studera huruvida skriftliga instruktioner ger andra svar på hur vilan skulle genomföras i jämförelse med vad visuella material visar fram.

Referenser

- Burke, C. (2005). Containing the School Child: Architectures and Pedagogies. *Paedagogica Historica*, 41(4–5), 489–494.
<https://doi.org/10.1080/00309230500165635>
- Burke, C., Cunningham, P., & Grosvenor, I. (2010). "Putting education in its place": space, place and materialities in the history of education. *History of Education*, 39(6), 677–680.
<https://doi.org/10.1080/0046760X.2010.514526>
- Caroli, D. (2017). *Day Nurseries & Childcare in Europe, 1800–1939*.
<http://dx.doi.org/10.1057/978-1-137-59227-9>
- Cekaite, A. (2010). Shepherding the child: embodied directive sequences in parent–child interactions. *Text & Talk - An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse & Communication Studies*, 30(1), 1–25.
<https://doi.org/DOI: 10.1515/TEXT.2010.001>
- de Coninck-Smith, N. (2011). *Barndom og arkitektur : rum til danske børn igennem 300 år*. Aarhus: Klim.
- de Coninck-Smith, N. (2014). The century of the child: 114 years of design, architecture and art for children. I H. Hedqvist & E. Svenle (Red.), *Century of the child : nordic design for children 1900 to today*. Värnamo: Museum Vandalorum.
- Goodwin, C. (2004). Practices of Seeing Visual Analysis: an Ethnomethodological Approach. I T. Van Leeuwen & C. Jewitt, *The Handbook of Visual Analysis* (s. 157–182). London: SAGE Publications Ltd.
- Grunditz, S. (2013). *Små barns sociala liv på vilan : Om deltagande och ordningsskapande i förskolan*. Uppsala: Uppsala university.
<http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:659709>
- Grunditz, S. (2018). *Vilan i förskolan 1910-2013 : visuella material och visuell metodologi*. Stockholm: Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-161336>
- Gustavsson, M. (2004). Historikernas och etnografernas fält. I *Nutida etnografi : reflektioner från mediekonsumtionens fält* (s. 97–118). Nora: Nya Doxa.
- Gutman, M., & De Coninck-Smith, N. (Red.). (2008). *Designing modern childhoods: history, space, and the material culture of children*. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press.
- Henschen, H., & Friman, H. (1979). *Barn i stan : från sekelskifte till sjuttital*. Stockholm: Folksam :

- Holmlund, K. (1996). *Låt barnen komma till oss: förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968*. Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet, Umeå.
- Jordanova, L. (2012). *The look of the past : visual and material evidence in historical practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kidwell, M. (2005). Gaze as social control: How very young children differentiate "the look" from a "mere look" by their adult caregivers. *Research on Language and Social Interaction*, 38(4), 417–449.
- Lennartsson, R. (2014). Arkivetnografi eller Reflektioner över en tappad biljett. *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 23(3), 8–19.
- Lindgren, A.-L. (2006). *Från små människor till lärande individer. Föreställningar om barn och barndom i förskoleprogram 1970-2000*. Lund: Arkiv förlag.
- Lindgren, A.-L., & Söderlind, I. (2019). *Förskolans historia : Förskolepolitik, barn och barndom*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- Mahoney, J. (2000). Path Dependence in Historical Sociology. *Historical Sociology, Theory and Society*, 29(4), 507–548.
- Margolis, E., & Fram, S. (2007). Caught Napping: Images of Surveillance, Discipline and Punishment on the Body of the Schoolchild. *History of Education*. <https://doi.org/10.1080/00467600601171401>
- Margolis, E., & Rowe, J. (2011). Methodological Approaches to Disclosing Historic Photographs. I E. Margolis & L. Pauwels, *The SAGE Handbook of Visual Research Methods* (s. 337–358). London: SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446268278.n18>
- May, H., Nawrotzki, K., & Prochner, L. W. (2016). *Kindergarten narratives on Froebelian education : transnational investigations*. London: Bloomsbury Academic.
- Pauwels, L. (2015). *Reframing Visual Social Science: Towards a More Visual Sociology and Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139017633>
- Rowe, J., & Margolis, E. (2016). On Using Found Object Photographs in School Research, 36–58. https://doi.org/10.1057/9781137447357_3
- Scheiwe, K., & Willekens, H. (Red.). (2009). *Childcare and Preschool Development in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <http://www.palgraveconnect.com/doi/10.1057/9780230232778>
- SF2239. (1914). [Kortfilm]. *En dag i Fröbelinstitutet*.
- Simmons-Christenson, G. (1991). Barnkrubban - föregångare till daghemmet. I *Barnhus / redaktör: Kajsa Ohrlander* (s. S. 133-141).
- Strömblad, C. (1966). *En ny människa*. Svenska AB Nordisk Tonefilm.

- Söderqvist, L. (2008). *Att gestalta välfärd: från idé till byggd miljö*. Stockholm: Formas :
- Tallberg Broman, I. (1995). *Perspektiv på förskolans historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Tinkler, P. (2014). *Using Photographs in Social and Historical Research*. United Kingdom: SAGE Publications Ltd.
- Veckorevy 1935-09-30. (1935). [Journalfilm]. *Alva Myrdal talar om storbarnkammaren*.
- Veckorevy 1944-11-27. (1944). [Journalfilm]. *Adolf Fredriks och Gustav Vasas barnkrubba*.
- Westberg, J. (2008). *Förskolepedagogikens framväxt [Elektronisk resurs] : Pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835-1945*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-8639>
- Westberg, J. (2010). Det uppfostrande rummet : om liberala och disciplinära styrningsrationaliteters materiella kultur i svenska förskolor under första hälften av 1900-talet. I A. Larsson (Red.), *Fostran i skola och utbildning: historiska perspektiv*. Uppsala: Fören. för svensk undervisningshistoria.
- Westberg, J. (Red.). (2011). *Förskolans aktörer: Stat, kår och individ i förskolans historia*. Uppsala: Historiska institutionen. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A411514&dswid=1028>
- Willekens, H., Scheiwe, K., & Nawrotzki, K. (Red.). (2015). *The Development of Early Childhood Education in Europe and North America*. London: Palgrave Macmillan UK.
<http://link.springer.com/10.1057/9781137441980>
- Wollons, R. (2000). *Kindergartens and cultures : the global diffusion of an idea*. New Haven, Conn.: Yale Univ. Press.
- Åman, A. (1976). *Om den offentliga vården: byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen: en arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm: Sveriges arkitekturmuseum

Bildförteckning

Figur 1 Motiv: H.S.B.s lekstuga på Skeppargat. (gårdet); Barn ligger och vilar i sängar. Fotograf: Gunnar Lundh 1934 Nordiska Museet. NMA.0082119Arkivreferenser: Gunnar Lundhs arkiv (acc.nr 1961/063): K2G

Figur 2 Stillbild ur SF2239 (1914). [Kortfilm]. *En dag i Fröbelinstitutet*

Figur 3 Fotografi 448 Fotograf: okänd, Norrköpings stadsarkiv, Fröbelföreningen i Norrköping Arkiv 6506 K1:3, "Fröbelinstitutet och dess barntädgårdar 1916-1934"

Figur 4 a-b Fotografi 442 och 443 Sängen bäddas Fotograf: okänd Norrköpings stadsarkiv, Fröbelföreningen i Norrköping Arkiv 6506 K1:3, "Fröbelinstitutet och dess barntädgårdar 1916-1934"

Figur 5a) Skiss på interiör av HSB-lekstuga Stockholm Kreatör: Okänd DA2013-01572-SE_CFN_HSB_HSB_R_oför_0211 finns publicerad: http://media.naringslivshistoria.se/media/www.hsb-historien.se/DA2013-01571-SE_CFN_HSB_HSB_R_oför_0210.jpg hämtad 180110

5b) Majgården 1939. Fotografi: nr 3292 1939 Fotograf: okänd Norrköpings stadsarkiv, Fröbelföreningen i Norrköping K 1: 19 – 3292

Fröbelföreningen i Norrköping, Arkiv 6506 K1:19

5c) Stillbild ur Veckorevy 1935-09-30. (1935). [Journalfilm]. *Alva Myrdal talar om storbarnkammaren.* Retrieved from <https://smdb.kb.se/catalog/id/002618320#>

Figur 6 a) Arkitekturtagning i södra Sverige Daghem med sovande barn Fotograf: Sune Sundahl 1949 Arkitektur- och designcentrum ARKM.1988-111-06173

6b) Kungsklippan Barndaghem 1940-tal Fotograf: Ateljé Sundahl. Centrum för Näringslivshistoria HSB-riks arkiv K1bc4 finns publicerad: http://media.naringslivshistoria.se/media/www.hsb-historien.se/DA2013-02662-SE_CFN_HSB_HSB_R_K1bc.4_0010.jpg hämtad 180110

Figur 7 a) Daghem i Långbroparken (?) 17 februari 1955 Fotograf: Örebro Kuriren 1955 Örebro länsmuseum OLM-2013-1-159

7b) Vila på lekskola/daghem Fotograf: Hernried, Karl Heinz Nordiska Museet NMA.0030638 Arkivreferenser: Karl H Hernrieds arkiv acc.nr 1943/144-145, 1953/098, 1977/108, 1990/005

Bildserie 1 Visuell remake efter excerpt ur SF2239. (1914). [Kortfilm]. *En dag i Fröbelinstitutet.* Teckning: Grunditz Sofia

Bildserie 2 Visuell remake efter excerpt ur Veckorevy 1944-11-27. (1944). [Journalfilm]. *Adolf Fredriks och Gustav Vasas barnkrubba.* Teckning: Grunditz Sofia.

Bildserie 3 Visuell remake efter excerpt ur Strömblad, Curt (1966). *En ny människa*. Svenska AB Nordisk Tonefilm. Teckning: Grunditz Sofia